

bi-tavzîhi Şerhi Menheci't-tullâb. Zekeriyâ el-Ensârî'nin Şâfiî fikhına dair *Şerhu'l-Menhec* adlı eserinin hâşiyesi olup 1184'te (1770) tamamlanmıştır (Kahire 1305, I-V). 3. *el-Fütûhâtü'l-Ahmediyye 'ale'l-Hemziyye*. Muhammed b. Saîd el-Büsîrî'nin *el-Kaşîdetü'l-Hemziyye*'sinin şerhi olup kenarında bu kaside olduğu halde muhtelif baskıları yapılmıştır (Kahire 1274, 1279, 1283, 1303, 1306). 4. *Takrîrât*. Şâfiî fikhına dairdir (Kahire 1286). 5. *el-Mevâhibü'l-Muhammediyye bi-şerhi's-Şemâ'ili't-Tirmiziyye*. Ebû İsa et-Tirmizî'nin eş-Şemâ'ili'l-lû'n-nebeviyye'sinin şerhidir. 6. *el-Minehu'l-ilâhiyyât bi(fr)-şerhi Delâ'ili'l-ğayrât*. 7. *el-Kavlül-münîr fi şerhi'l-Hizb'l-kebîr*. Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî'nin *el-Hizbül-kebîr* adlı eserinin şerhidir. 8. *Fethu'l-Cevâd*.

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, *Acâ'ibü'l-âşâr*, II, 88; Serkîs, *Mu'cem*, I, 710-711; *İzâhu'l-meknûn*, I, 304; II, 54, 177, 178, 229, 255, 575; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 406; Brockelmann, *GAL*, II, 465; *Suppl.*, II, 182-183; III, 1192; Ziriklî, *el-A'âm*, III, 194; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, IV, 271-272; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 634; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 732; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 300-301.

ABDULLAH AYDEMİR

CEMEL VAK'ASI

(وقعة الجبل)

Hız. Ali ile Hız. Âişe arasında
cereyan eden savaş
(36/656).

Üçüncü halife Hız. Osman'ın isyancılar tarafından şehid edilmesi üzerine (18 Zilhicce 35/17 Haziran 656) Medine'de bulunan ashap Ali b. Ebû Tâlib'i halifelîğe getirdi (18 veya 23 Zilhicce 35/17 veya 22 Haziran 656). Hız. Ali'yi bekleyen en önemli mesele Hız. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmaktı. Ancak ortada belirli bir katil yerine, "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyen bir isyancı topluluk mevcuttu ve şehre hâkim olan bu âsilerle hemen başa çıkılamayacağı açıktı. Öte yandan yeni halifeye yalnız Medine'de biat edilmiş, diğer vilâyetlerin durumu henüz aydınlanmamıştı. Halife, biata yanaşmadıkları için Hız. Osman tarafından tayin edilen valilerin bir kısmını değiştirme kararı almış, bunu öğrenen Talha b. Ubeydullah Basra, Zübeyr b. Avvâm da Kûfe valiliğini istemiş, ancak onların bu isteği kabul edilmemişti (Taberî, I, 3069, 3082). Bunun üzerine Talha ile Zübeyr halife-

den umre için Medine'den ayrılma izni istemişler, bu izin de dört ay sonra verilmişti.

Hız. Âişe, hilâfetin son dönemlerinde Hız. Osman'ı çeşitli vesilelerle tenkit etmiş ve halifenin şehri terketmemesi ricasına rağmen isyan başladıktan sonra hac için Mekke'ye gitmişti. Haccını tamamlayarak Medine'ye dönmek üzere yola çıkan, fakat Osman'ın şehid edilip yerine Ali'nin halife seçildiğini öğrenen Âişe geri döndü ve Mekke'de halka hitaben Hız. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü yolundaki meşhur konuşmasını yaptı. Bu arada Hız. Osman'ın ölümünden Hız. Âişe'yi sorumlu tutanlar olmuştaki da Âişe ileri sürülen iddiaları reddederek bu hususta herhangi bir kusurunun bulunmadığını ısrarla belirtmiştir.

Hız. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Medine'den uzaklaşan Emevî ailesi mensupları ile Osman'ın Basra ve Yemen valileri, vilâyetlerinin beytümâlinde bulunan para ve savaş malzemesiyle birlikte Mekke'ye gelerek Âişe'ye katıldılar (Taberî, I, 3099). Umre için yola çıkan Talha ile Zübeyr de Mekke'ye gidip Hız. Âişe'nin yanında yer aldılar. Mekke'de "Osman'ın kanını talep için" Hız. Âişe'nin önderliğinde oluşan topluluk, uzun müzakerelerden sonra Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine Hız. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in ısrarı üzerine Basra'ya gitmeye karar vermişlerdi. O sırada Mekke'de bulunan Hız. Peygamber'in diğer zevcelerinden Hafsa bint Ömer de Âişe ile birlikte Basra'ya gitmek istediye de kardeşi Abdullah buna engel oldu. Resûl-i Ekrem'in Mekke'de bulunan diğer zevceleri ise Zâtürk mevkiine kadar gittiler ve Hız. Âişe'yi ağlayarak uğurladılar. Daha sonraları bugün "ağlama günü" (yevmü'n-nahîb) diye anılmıştır.

Hız. Âişe "Asker" adlı meşhur devesinin üzerinde Mekke'den yola çıktığı zaman yanında 3000 dolayında kuvveti vardı. Ancak önce Zâtürk, sonra da Merüzahrân'da, zaferin kazanılması durumunda halifenin kim olacağı tartışılma-ya başlandı. Talha, Zübeyr veya Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiği yolundaki tartışmalar sürerken Hız. Osman'ın Kûfe valisi Saîd b. Âs hilâfetin Abdümenâf (Ümeyye) oğullarından alınamayacağını, dolayısıyla Hız. Osman'ın oğullarından birinin halife olması gerektiğini ileri sürerek taraftarlarıyla birlikte topluluktan ayrıldı, Mugîre b. Şu'be

de ona katıldı. Böylece Hız. Âişe, Talha ve Zübeyr yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvetle Basra önlerine ulaşabildiler. Yolda köpek havlamaları duyan Âişe nerede olduklarını sormuş, Hav'eb suyu civarında bulunduklarını öğrenince Hız. Peygamber'in zevcelerine hitaben, "Acaba hanginize Hav'eb köpekleri havlayacak?" dediğini (*Müsne'd*, VI, 52, 97) hatırlamış ve onun bu hareketi tasvip etmediğine kani olarak yola devam etmekten vazgeçtiğini söylemişti. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr ile birlikte bir grup sahâbî, bulundukları yerin adını belirleyen rehberin yanıldığını ısrarla söylemişler, Zübeyr b. Avvâm da, "Belki Allah Teâlâ senin sayende müminlerin arasını düzeltectir" diyerek onu yola devamı ikna etmişlerdi. Hız. Âişe ve beraberindekiler Basra önlerine gelince Abdullah b. Âmir'i, Basralılar'ı kendi taraflarına çekmek üzere şehre gönderdiler; ayrıca Âişe, Ahnef b. Kays gibi Basra'nın ileri gelenlerine mektuplar yazdı. Diğer taraftan Hız. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf, Hız. Âişe'nin kuvvetleriyle birlikte Basra yakınlıklarına geldiğini haber alınca maksatlarını öğrenmek üzere kendilerine İmrân b. Husayn ile Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi gönderdi. Hız. Âişe, gayelerinin isyancı takımın bozduğu barış ve düzeni geri getirmek, mazlum olarak öldürülen Osman'ın katillerini cezalandırmak ve müslümanların arasını düzeltmek olduğunu bildirmiş, Talha ile Zübeyr de aynı görüşlere katıldıklarını, ayrıca kendilerinin Ali b. Ebû Tâlib'e zorla biat ettirildiklerini söylemişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Basralılar ikiye ayrılmış ve sert münaakaşalara başlamışlardı.

Öte yandan Hız. Ali, Hız. Âişe ile beraberindekilere Medine'nin kuzeydoğusunda Rebeze'de yetiştirebildiği 3000 dolayındaki bir kuvvetle Medine'den ayrılmıştı (Ekim sonu, 656). Basra'da olup bitenler hakkında yolda bilgi alınca hemen Osman b. Huneyf'e bir mektup göndererek Talha ile Zübeyr'in kendisine biatları sırasında hiçbir şekilde zor kullanılmadığını bildirmişti. Bunun üzerine Osman, Ali b. Ebû Tâlib'in haklılığını ileri sürerek diğerlerinin Basra'yı terketmelerini istedi; onlar da kendilerinin haklı olduğunu söyleyerek Osman'ın şehri terketmesini istediler. Neticede bir akşam namazı sırasında bir baskınla Vali Osman b. Huneyf ve adamları esir alındı. Hız. Âişe onun öldürülmesine engel olduğu gibi serbest bırakılmasını da sağladı; fakat valinin saçlı sakalı kökünden

kazınmış, kaşları ve kirpikleri yolunmuştu. Osman b. Huneyf ve adamları bu durumda Zükâr'da konaklamış bulunan Hz. Ali'nin yanına gidip Basra'daki durumu anlattılar. Bu arada beytül-mâl ele geçirildi ve idaresine Hz. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman getirildi. Basralı taraftarlarından müşterek biat alan Talha ile Zübeyr kumandayı birlikte yürütecekler, namaz daha önce olduğu gibi Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Talha'nın oğlu Muhammed tarafından kılınılacaktı.

Hz. Âişe Basra'yı ele geçirmekle beraber buranın tam desteğini henüz sağlamamış, Basra'nın önde gelenlerinden Ahnef b. Kays ile kabilesi Temîm'in bir kolu olan Benî Sa'd'ı bir türlü ikna edememişti. Küfe'yi kazanmak veya bu şehrin Hz. Ali'ye fiilen destek olmasını önlemek amacıyla Küfe'nin ileri gelenlerine mektuplar gönderdi. Hz. Ali de hemen hemen aynı günlerde Küfe'nin desteğini sağlamak maksadıyla şehre arka arkaya üç heyet gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Bunun üzerine Mâlik el-Eşter, Hz. Ali'nin izniyle duruma el koymak için Küfe'ye gitti ve Ebû Mûsâ'nın konağını ele geçirdi.

Hz. Ali kuvvetlerini Küfe dışında topladıktan sonra Basra'ya doğru hareket etti ve şehrin dışında Zâviye mevkiinde konakladı. Daha Zükâr'dan ayrılmadan anlaşma sağlama ümidiyle Hz. Âişe'nin karargâhına sahâbeden Ka'ka' b. Amr'ı elçi olarak göndermişti. Ka'ka' Basra'ya giderek Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr ile görüşmüş, kendilerini, Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplandıkları takdirde katilleri cezalandırmanın kolaylıkla mümkün olabileceği yolunda ikna etmeye çalışmış, onlar da halifenin bu görüşte olması durumunda barışı kabul edebileceklerini bildirmişlerdi (Taberî, I, 3156-3157). Hz. Ali'nin Talha ve özellikle Zübeyr ile bizzat görüşmesi de olumlu sonuç verdi. Hatta Zübeyr, Ali'nin kendisine, Hz. Peygamber'in Ali ile haksız yere mücadele edeceğine dair sözlerini hatırlatması üzerine bu işten vazgeçmek istediğini Âişe'ye bildirdi. Ancak oğlu Abdullah onu korkaklık ve döneklilikle suçladı. Bu sırada kimse ne olduğunu anlamadan iki taraf da kendisini savaş içinde buldu. Halbuki taraflar adamlarına, karşıdan bir saldırı olmadan kesinlikle savaş başlatmamalarını emretmişlerdi (Taberî, I, 3183). Bir rivayete göre, Hz. Osman'ın katline iştirak edenlerden bir grup barış sağlandığı takdirde cezalandırılacak-

larını düşünerek savaşı başlatmıştır. Hz. Âişe ile Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarfetmişlerse de çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etti. Hz. Âişe feriyatlarının bir işe yaramadığını görünce Kâ'b'a ön saflara koşarak barış için bağırmasını ve Kur'an'ın hakemliğini istemesini emretti. Fakat Kâ'b bu sırada öldürüldü. İyi bir kumandana sahip olmayan Hz. Âişe kendi safındakilerin kaçmasını önlemeye çalışıyor, ancak birden bire şiddetlenen savaş özellikle Hz. Âişe'nin etrafında cereyan ediyordu. Onun içinde bulunduğu hevdece oklar yağarken kendisini korumak için Abdullah b. Talha dahil yaklaşık yetmiş kişi burada can verdi. Hz. Ali, savaşın Hz. Âişe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiğini görünce devenin öldürülmesini emretti; onun öldürülmesiyle bir anlamda savaş da sona ermiş oldu. Hz. Âişe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için İslâm tarihinde bu olaya "Vak'atü'l-cemel" denilmiştir.

Hz. Âişe'nin hevdecine birçok ok saplanmışsa da kendisi yara almadan kurtuldu. Talha, savaşın daha başlarında riwayete göre Mervân b. Hakem tarafından atılan bir okla öldürülmüştü. Zübeyr ise savaş meydanından uzaklaşmakta iken Vâdissibâ'da Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup bir kişi tarafından öldürüldü. Hz. Âişe'nin devesi düşer düşmez Ali taraftarı olan kardeşi Muhammed ve ayrıca Ammâr b. Yâsir hemen yanına koşarak onu kalabalıktan uzaklaştırdılar. Hz. Âişe yanına gelen Hz. Ali'ye, "Sen galip geldin, artık müsamahalı davran" dedi. Hz. Ali de hem Âişe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davrandı. Savaşta ölen müslümanları bizzat gömdürdü ve Basra'ya girmeden önce ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmalarını emretti. Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hz. Âişe'yi bizzat uğurlamaya gitti. Hz. Âişe, meydana gelen olaylardan dolayı müminlerin birbirlerini incitmemelerini, kendisiyle Ali arasında şahsî herhangi bir kavgılık bulunmadığını, onun iyi ve seçkin bir kişi olduğunu söyledi. Kendisine refakat edecek heyete ileri gelen Basralıların kırk kadın, kırk kadar da erkek memur edildi. Hz. Âişe, kardeşi Muhammed ile birlikte 1 Receb 36 (24 Aralık 656) tarihinde Basra'dan ayrıldı, önce Mekke'ye gitti, hac ibadetini eda ettikten sonra Medine'ye geçti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 1221, vr. 177^b-188^b; *Müsned*, VI, 52, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. E. Sachau), Leiden 1322/1940, III, 57; V, 31, 34, 39; VII, 65 vd.; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 208-209; a.mlf., *el-İmâme ve's-siyâse*, s. 51-73; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 68, 70, 75, 77, 91-103; a.e., Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 597-598, vr. 173^b-180^a; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 144-154; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 3011, 3057, 3069, 3082, 3091-3233; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-fertî*, IV, 313-332; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), II, 357-371; İbn Asâkir, *Târîhu'l-kebir*, Dimaşk 1329, VII, 84, 86 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 205-263; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, Kahire 1329, II, 77-82, 497-501; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XX, 26-100; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 238 vd.; Süleyman Nedvî, *İslâm Tarihi, Asr-ı Saâdet: Hz. Âişe* (trc. Ömer Rıza [Doğru]), İstanbul 1346/1928, V, 132-152; Nabia Abbott, *Aishah the Beloved of Mohammed*, Chicago 1942, s. 123-176; Ronart, *CEAC*, s. 87; J. Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 24-26; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 634-635; Muh-sin el-Emin, *Harbû'l-cemel ve harbû Süffin*, Beyrut 1969, s. 5-71; Saîd el-Efgânî, *Âişe ve's-siyâse*, Beyrut 1391/1971, s. 29-252; E. Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 40-44; Linda D. Lau, "Sayf b. 'Umar and the Battle of the Camel", *IQ*, XXIII (1979), s. 103-111; L. Vecchia Vaglieri, "al-Djama'l", *EJ²* (İng.), II, 414-416.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

□ KELÂM. Cemel Vak'ası İslâm akaidinde iman-küfür sınırı, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışma konusu haline getirilmesine tesir eden dinî ve sosyal olaylardan biridir. Şehristânî bu olayı müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilâfların önemlileri arasında zikreder (*el-Milel*, I, 27). Şiîler'in çoğu ile bazı Hâricîler'in Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'ye karşı çıkan ashabı tekfir etmeleri, konunun bir akaid problemi olarak görülmesine ve kelâm kitaplarına girmesine yol açmıştır.

İslâm tarihinde esas itibariyle siyasî olmakla birlikte çeşitli sebeplerle dinî ve itikadî mesele haline getirilen olayların başlangıcı sayılabilecek olan Cemel Vak'ası, akaid mezhepleri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Şîa ile Hâricîler'in tamamına göre Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali haklı, ona karşı çıkıp savaşan Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ile bunların safında yer alanlar (ashâbü'l-cemel) haksız olup "bâgî" (âsi) durumundadırlar. Bu mezheplere bağlı bazı fırkalar ise daha da ileri giderek Hz. Ali'nin muhalifleriyle savaşmasını isabetli bulmuşlar, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr başta olmak üzere muhalefette bulunan